

NAVOIY VA SHEKSPIR IJODINING TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Farg'ona davkat universiteti Ingliz tili va adabiyoti fakulteti
Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 20.114- guruh talabasi
Mirzaakbarova Dildorabonu*

Anotatsiya: Ushbu maqolada ikki buyuk daho- Navoiy va Shekspir ijodidagi tipologik xarakter, badiiy xususiyatlar haqida so'z yuritiladi. Asarlardagi elementlar va janrlarning g'arb va sharq el- ulusi hayotidan hikoya qiluvchi boy mazmuni ifodalanadi.

Kalit so'zlar: sharq uyg'onish davri, G'arb renessansi, Romeo va Juletta, Layli va Majnun.

Kirish:

Sharq-u G'arbning buyuk daholari Alisher Navoiy va Uilyam Shekspir ijodini talqin qilish, asarlardagi tipik va badiiy xususiyatlarni o'rganish uchun katta iqtidor va bilim zarur, albatta. Aslida bu daholar ijodidagi xazina o'xshashsiz o'rganiladi. Hozirga qadar Alisher Navoiyning ko'plab ilmiy- badiiy asarlari xorijiy tillarga tarjima qilindi, bu olamahumul ahamiyatga ega meros bo'yicha yuzlab ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirildi. Ammo hanuzgacha buyuk shoirning ijodiy uslubi, adabiy-estetik tamoyillari, san'atkorlik mahorati uning o'zi kabi uyg'onish davrida yashab ijod qilgan G'arb shoir -u mutaffakirlarining ijodi bilan qiyoslab o'rganiladi. Navoiyning G'arb adabiyoti yirik namoyondakari qatoriga qo'yib ulug'lash hollari ko'p kuzatiladi, lekin biror asari hozirgacha ularning biror bir muayyan asari bilan solishtirib ilmiy tekshirilmagan. Zero, bu yo'nalishdagi ishni ham bajarish lozimligi hozirgi zamon qiyosiy adabiyotshunosligida dolzarb masala hisoblanadi.

Navoiy talqinidagi qahramonlar voqelikka zid ishlar bilan mashg'ul bo'lgan odamni benihoya madh etganlari uchun bahodir sanaladi. Buyuk "Hamsa" asaridagi Majnun, Bahrom va Farxodlar ana shu qahramonlardan, zero ziddiyatli holatlarda, o'zgarishlar mamlakat ishlaridagi cheklanishlar sodir bo'ladi. Jumladan, "Sab'ai Sayyor" da shoir Bahromni shunday baholaydi.

"Buyla taklif kimsa qilg'aymu?"

Odamiydan bu so'z ochilg'aymu".

Bahrom yetti qasr bino qildirdi. Yetti iqlim shoirining yetti go'zal qizini keltiradi. O'zi esa kecha-yu kunduzini may ichish bilan o'tkazadi. Qizlarni tinmay afsonalar aytishga majbur qiladi. " Sizlar paydar-pay aytavering, to'xtamang. Men esa uyquda orom olay", - deydi u.

Asarda asosiy hikoya davom etayotganda boshqa hikoyalarni berib borish Sharq adabiyotida qo'llanilgan muhim badiiy vositadir. Navoiy undan juda katta badiiy

mahorat bilan foydalanadi va asarni ijobiy ma'noda murakkablashtiradi. Ko'p masalalarni qamrab olishga erishadi.

Shekspir G'arb adabiyotining buyuk dahosi, G'arbning navosidir. Shekspirning adabiy merosi she'riyat va drammaturgiya asarlaridan iborat. Yoshlik yillarida mifologik syujet asosida yozgan "Venera va Adonis" (1593) hamda Rim tarixiga oid "Lukretsiya" (1594) dostonlari samimiy kutib olingan. Bu asarlar, ayniqsa, 1592—1600 yillarda yozilgan "Sonetlar" Shekspirning Uyg'onish davri madaniyati bilan uzviy aloqada maydonga kelganini ko'rsatdi. Jahonlirikasining buyuk namunalari qatoridan o'rin olgan Shekspir sonetlari mavzu jihatidan ikkiguruhga ajraladi: dastlabki 126 sonet shoirning yaqin do'stiga bag'ishlangan bo'lsa, 127—152-sonetlarda lirik qahramonning bevafoqlik qilgan mahbubaga nisbatan muhabbat tuyg'usi va iztiroblari tasvir etilgan. Shekspir yana bir necha dostonlar ham yozgan bo'lsada, ularning muallifi masalasi hamon bahslidir. "O'n ikkinchi kecha" (1600) singari mashhur komediyalari ham shu davrda maydonga kelgan. Drammaturg ijodining shoh asarlari — "Yuliy Sezar" (1599), "Hamlet" (1601), "Otello" (1604), «Qirol Lir» (1605), "Makbet" (1606), "Antoniy va Kleopatra", "Koriolan" (1607) singari tragediyalar Shekspir ijodining uchinchi davrini tashkil etadi. "Genrix VIII" (1613) xronikasi, "Qish ertagi" (1611), "Bo'ron" (1612) romantik drama va tragediyalari esa Shekspirning so'nggi davr ijodi mahsulidir. "Romeo va Juletta" dagi ko'p jihatlar 130 yil oldin yozilgan "Layli va Majnun" dostoniga juda o'xshaydi.

Garchi "Layli va Majnun" afsonasi syujeti XVI asrda Yevropaga ma'lum bo'lgan va shu afsona ta'sirida o'nlab Yevropa xalqlarining sevgi afsonalari vujudga kelgani haqidagi tadqiqotlar mavjud esa-da, biz ilmga hurmat nuqtai nazaridan Shekspir asari Layli va Majnun afsonasining g'arbcha varianti, Shekspir sharq afsonasini yevropalashtirgan degan xulosadan o'zimizni tiyamiz. Biroq Romeo va Julettadagi nafaqat umumiy syujet liniyasi, balki qahramonlar ham, xarakterlar ham, asar qurilishi ham "Layli va Majnun" asarining aynan o'zidir. "Layli va Majnun" dostonida Navoiy "Firoqnoma" deb atagan asar so'ngida Layli jon taslim qiladi. Buni eshitgan Majnun Layli yotgan uyga uchib kirib, uning yonida jon beradi. "Romeo va Juletta" asarida ham Romeo Julettani o'ldi deb o'ylab, u yotgan sag'ana boshida turgancha zahar ichadi.

Alisher Navoiy sharq Uyg'onish davrining daho mutafakkiri, Uilyam Shekspir esa G'arb Renessansining yirik vakili bo'lganliklari, bu ikki benazir san'atkor o'z ijodlarida inson kamoloti va jamiyat ma'naviy taraqqiyoti masalalarini birday ko'tarib chiqqanliklari bois, ularning ham mavzu, ham syujet, ham badiiy timsollar yaqinligi jihatidan, yonma-yon tilga olinadigan ikki asarlarini qiyosiy o'rganishni maqsad qildik. "Layli va Majnun" hamda "Romeo va Juletta" asarlari shoirlar ijodiy uslublari xususiyatlari nuqtai nazaridan o'rganilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi, deb 20I. Karimov.

Navoiy shahrida Alisher Navoiy yodgorlik majmuining ochilishiga bag'ishlangan tantanali marosimda so'zlangan nutq (O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 2001, 25-avgust. 4-son) hisobladik. O'zbek adabiyotshunosligida hanuzgacha bunday qiyosiy ish bajarilmaganligi, "Navoiy va jahon adabiyoti" mavzusi adabiyotshunoslik fanimizda nisbatan yangi soha bo'lib, bugungacha sanoqligina ishlar amalga oshirilgan»ligi, bugungi kunda esa shu usuldagi tadqiqotlarga ehtiyoj paydo bo'lganligi mavzuning dolzarbligini belgilaydi. Zamonaviy jahon adabiyoti va madaniyatining integratsiyalashuv jarayonlariga mos kelganligi bois, XIX asrga kelib to'liq shakllangan qiyosiy adabiyotshunoslik hozirda filologiyaning yetakchi sohalaridan biriga aylandi. A.N.Veselovskiy, V.M.Jirmunskiy, M.P.Alekseyev, I.G.Neupokoyeva, D.Dyurishin, A.Dima singari dunyo ilmiy jamoatchiligi tan olgan olimlar esa ushbu soha nazariy va amaliy asoslarining shakllanishiga munosib hissa qo'shdilar. Atoqli sharqshunoslar Ye.Bertels, N.Konrad hamda V.Jirmunskiy jahon adabiyotini muayyan qit'alar, xalqlar bo'yicha emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy davrlar bo'yicha tahlil etishni taklif qiladilar. Ularning fikricha, bir xil ijtimoiy-siyosiy sharoitda o'xshash mafkura, g'oya va qarashlar paydo bo'lishi, shu zaminda bir-biriga yaqin adabiy hodisalar, oqimlar shakllanishi, mushtarak obrazlar (hatto tasviriy usullar) yuzaga kelishi tabiiydir. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, ular bu masalaga alohida yondashdilar. Akademik N.I.Konrad "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun" dostonlarini Yevropa Renessansining shu mavzudagi eng yaxshi asarlari qatoriga qo'ygan edi.

Akademik V.M.Jirmunskiy esa Farhod obrazida Renessans davrining idealini ko'rgan. Ye.E.Bertels Navoiyning "Layli va Majnun" dostonini fransuzlarning "Tristan va Izolda", V.Shekspirning "Romeo va Juletta" asarlari bilan o'xshashliklarini ta'kidlab fikr bildirgan. O'zbek olimlaridan N.Komilov, F.Sulaymonova, D.Salohiy Sharqning G'arbga ta'siri masalasini ko'tarib chiqdilar hamda tafakkur taraqqiyotida va ijod silsilasida Sharqning alohida mavqeiko'rinadi. Shekspirning eng mashhur asarlaridan bo'lgan "Makbet" va "Gamlet" da ham fantaziya elementlari mavjud. "Gamlet" da —bu Gamlet otasining ruhi, "Makbet" da biz jodugarlar va ular chaqirgan ruhlar, yovuz ma'buda Hekate, qo'mondon Banquo ruhi bilan uchrashamiz.

Shekspir milliy madaniyat va ingliz tilini yaratish jarayonini yakunlaydi; uning ishi Yevropa Uyg'onish davri butun davrining fojiali yakunini jamlaydi. Keyingi avlodlar idrokida Shekspir obrazi keng qamrovli daho sifatida shakllanadi, u yangi davr boshida uning insoniy tiplari va hayotiy vaziyatlari galereyasini yaratgan. Shekspir pyesalari bugungi kungacha jahon teatr repertuarining asosini tashkil etadi. Ularning aksariyati kino va televideniye uchun bir necha bor suratga olingan. Mutafakkirlarning asarlaridagi qisqa hikoya qo'llash janri muhim tipologik xarakter sanaladi. A.Chexov aytganidek, qisqalik talantning singlisidir, Tolstoy ham hikoya janrining o'ziga xos xususiyatlari haqida "hikoya san'atning qiyin fomasidir" deydi.

Navoiy fikrini ixcham ta’riflabifoda qilish uchun hikoyalardan foydalanadi. Shekspir asarlarida ham bu xususiyat bor. Muhimi, yirik so’z san’atkorlarining hikoyalari hikmatga boy, chuqur g’oyaviy, badiiy go’zalligi, janr ko’lami, kompozitsion xususiyatlari bilan ahamiyatlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:(REFERENCES)

1. Hayitmetov A. “ Temuriylar davri o‘zbek adabiyoti”. -Toshkent: Fan, 1996.
2. Alisher Navoiy “Hamsa” asari.
3. X.Mamatqulova “Navoiyning «Layli va Majnun», Shekspirning «Romeo va Juletta» asarlarining qiyosiy tadqiqi” tadqiqoti. Samarqand-2010.
4. “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati”gazetasi. 2021.